



## Revision av gotländska dateringar.

Av

JOHNNY ROOSVAL.

I.

Hegwald verksam c. 1095—c. 1130.

Hegwalds postuma verkstad c. 1130—c. 1150.



"*Steinmeister*"<sup>1</sup> av 1918 och "*Kirchen Gotlands*"<sup>2</sup> av 1911, vilka båda utgjorde slutredigeringar av tidigare utförda, i tidskrifterna *Kult och Konst*, *Fornvännen*, *Nordisk Tidskrift* och *Kunst og Kultur* publicerade forskning, hade jag utarbetat ett kronologiskt system för Gotlands medeltid från c. 1125 till c. 1360, vilket på grund av de behandlade föremålen stora antal och värde samt genom öns allmerta erkända betydelse som kraftcentral i den Baltiska Norden kommit att få betydelse både för mina och andra forskares senare undersökningar inom det nämnda konstgeografiska området.

Sedan 1918 ha emellertid flera monument blivit behandlade, som genom skriftkällor eller komparation med dokumentariskt daterade utländska fränder kunnat tidssättas med en viss säkerhet. Jag tänker särskilt på RYDBECKS auktoritativa skrifter och ANJOUS på senare tid gjorda, goda iakttagelser över Lund och

<sup>1</sup> *Die Steinmeister Gottlands. Eine Geschichte der führenden Taufsteinwerkstätte des schwedischen Mittelalters, ihrer Voraussetzungen und Begleiterscheinungen.* Kungl. Vitt. Hist. och Antikv.-Akademiens Monografiserie nr 11. Stockholm 1918. 4:o.

<sup>2</sup> *Die Kirchen Gotlands. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Kunstgeschichte Schwedens.* Stockholm 1911. 8:o.

Överstycket: fartygsbild å hällristning från bronsåldern. Ekensberg nära Norrköping.

Dalby på 1100-talet;<sup>1</sup> på ROMDAHLS och CURMANS studier över Linköpings domkyrka på 1200-talets förra hälft;<sup>2</sup> på GERDA BOËTHIUS' ang. Upsala domkyrka på 1200-talets senare hälft;<sup>3</sup> på EFRAIM LUNDMARKS studier över Gotländska kyrkors byggnadshistoria<sup>4</sup> och på mina egna sammanfattningar av hela områdets arkitekturutveckling.<sup>5</sup>

Tänkes nu allt detta arbete som en sammanhängande byggnad, vilande på den grund, som mitt ursprungliga kronologiska system borde utgöra, visar sig systemet i stort sett alltjämt användbart: byggnaden ramlar icke, den håller ihop. Men vid närmare skärskådande visar den sig äga sprickor, vilkas regelbundna dragning tyder på att de äro sättningssprickor. Undersök den gamla grunden, och det skall visa sig, att den är förskjuten, den har fel i anläggningen. Dess datering är generellt sagt *10 à 20 år för ung*. Siffran förefaller icke stor, då det gäller så avlägsna tider. Det är icke heller någon forskare, som gjort någon allmän anmärkning på systemet. De sprickor, som möjligen kunna ha märkts av en eller annan mellan nya forskningars data och mina, torde välvilligt ha murats ihop med hjälp av den medeltida kronologiens universalcement: orden "vid pass", "ungefär" eller "cirka", för att så vitt icke den ännu mer expansionsmöjliga fyllningen använts, som heter "retarderingsfenomenet".

Båda dessa lappningsmetoder äro fullt berättigade i enskilda fall — UGGLEAS' studier över heliga madonnabilder ha särskilt tyd-

<sup>1</sup> RYDBECK, *Lunds domkyrkas byggnadshistoria*. Lund 1923. S. ANJOU, *Knut den heliges kyrka i Lund, Lunds nuvarande domkyrka* (Fornvännen 1920, s. 50.)

DENS., *Redogörelse för utgrävningen vid Dalby kyrka*. Ms i K. Vitt. Hist. o. Ant. Akad:s arkiv och K. Byggnadsstyrelsen.

<sup>2</sup> S. CURMAN och AX. L. ROMDAHL, *Linköpings domkyrka, en byggnadshistorisk vägvisare* (i Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening 1918).

<sup>3</sup> GERDA BOËTHIUS, *De tegelornerade gråstenskyrkorna i norra Svealand*. Uppsala 1921, s. 87 ff.

<sup>4</sup> *Sveriges Kyrkor*, Gotland, Bd I, h. 2. Tingstäde kyrka (under utgivning).

<sup>5</sup> J. ROOSVAL, *Den Baltiska Nordens Kyrkor*, Sthlm 1924.

ligt visat retarderingsteoriens värde under vissa omständigheter<sup>1</sup> — men i kronologiska beräkningar, som spänna över flera hundra år och ett helt konstområde, böra de i möjligaste mån undvikas. Vi komma till säkraste uppfattning om ett systems förtjänster eller brister genom att hålla på de skarpa, precisa siffrorna. Endast dessa giva möjlighet till effektiv kontroll. Och jag finner genom dem, som sagt, ett antal sprickor i byggnaden, gående i samma riktning med en lutningsvinkel av 10 à 20 år, stundom mer, stundom något mindre.

Detta skall närmare belysas i några enskilda fall, varigenom jag också hoppas kunna rätta felen, så att grunden framgent må kunna fungera.

“Steinmeister“ tidsätter sin förste konstnär, Hegwald, till c. 1125—c. 1160. I systemet antages nämligen en genomsnittsexistens av 35 år för en mogen konstnärs personliga stil. Propositionen “cirka“ antyder icke en godtycklig elasticitet i siffran av ovan kriticerade art, utan står allenast för att visa att det icke gäller ett genom dokument eller inskription känt datum. Den i uttrycket liggande pendlingen är icke tänkt att sträcka sig mer än fem år på ömse sidor om siffran. Ett förhållande, som jag efteråt reflekterat över, har i förstone synts mig bekräfta denna sena datering, nämligen förekomsten av motivet “Marie kröning“ på en av Hegwalds funtar, i Viklau (avb. Steinmeister pl. XX, 1 o. 2). Såsom WRANGEL (i *Det medeltida bildskåpet*,<sup>2</sup> s. 51) 1915 erinrade, ansågs då, att motivet uppträdde “tidigt i Italien nämligen under 1100-talets förra del“ — närmare bestämt i en mosaik i S. Maria in Trastevere av 1140 samt att “för de nordiska framställningarna — — — den franska monumentalskulp-

<sup>1</sup> CARL R. AF UGGLAS, *Gotlands medeltida träskulptur till och med höggotikens inbrott*. Sthlm 1915, s. 120 ff.

DENS., *Studier i Svensk medeltidsskulptur* (i Tidskrift för Konstvetenskap 1919).

<sup>2</sup> E. WRANGEL, *Det medeltida bildskåpet från Lunds domkyrkas högaltare. Ett ikonografiskt och stilkritiskt bidrag till skulpturens historia*. Lund 1915. 8:o.

turen — torde bilda utgångspunkten“ med äldsta kända framställning å katedralen i Senlis “från omkring 1190“. Detta icke endast bekräftade Hegwalds sena datering, utan gjorde rentav troligt att den borde sättas ännu senare.

Nu har emellertid den väl främste kännaren av medeltida ikonografi i Västerlandet, ÉMILE MÂLE, i sitt sista verk *L'art religieux du XII:e siècle en France*, Paris 1922, s. 183, 184, framfört ganska starka sannolikhetsskäl för att motivet införts i den franska konsten redan före 1131 av den store abboten i St. Denis, Suger, ehuru själva konstverket icke längre är bibehållet. Måle förmodar också, att Marie kröningsmosaikerna i S. Maria in Trastevere i Rom, begynnade 1140, influerats av Suger's skapelse. Därmed bortfaller ett av skälen till att draga Hegwalds datering in i andra hälften av seklet, om även för Viklau-funtens räkning det kvarstår en fordran att icke sträcka anspråken längre tillbaka än 1130-talet.

Dateringen i “Steinmeister“ bygger dessutom på kostymhistoriska skäl. En 1151 för första gången på ett franskt sigill be-lagd kostym, den under brynjan ned till fötterna räckande, vec-kiga rocken “bliaud“, uppträder å Endre-funtens, som därigenom förvisas till “c. 1160“ (s. 98) “wenn wir für Schweden eine wenigstens zehnjährige Verspätung der französischen Kleiderform annehmen dürfen“. Härvid bör dock betänkas, att en sigilldate-ring, som ju beror på det dokument, varpå inseglet anbragts, icke är bindande. Sigillstampens tillverkning måste tvärtom *i regel* anses äldre än årtalet å det tillfälligtvis bevarade dokumentet. Endast då det gäller kungliga sigill, är det — i allmänhet taget — möjligt att överskåda ett större antal diplom med samma in-segel och alltså fastställa, när detta började användas och där-med dess tillverkningstid. De skäl som bundo Hegwalds eller rättare hans verkstads avslutningsdatum till c. 1160 ha alltså för-svagats. Det är väl möjligt, att en tid förflyter, innan ett kanske i Mellaneuropa skapat mod hinner till de nordiska fataburarna, men vi ha ingen anledning att *addera* denna transporttid till den tid, som förflytit mellan sigillens tillverkning och det bevarade,

1151 daterade, sigillerade dokumentet, och därigenom nå så långt fram som till 1160. Vi ha åtminstone lika stor rätt att förlägga Endre-funten till "c. 1150" som till "c. 1160". Så mycket om dräktenskildheter. Huvudargumentet för "Steinmeisters" helhetsuppfattning av Hegwalds tidssättning var detta: Hegwald, som uppenbart är ålderdomligare än Byzantios, är dock i sin (eller sin verkstads) produktion influerad av denne, nämligen i funtarna i När, Rone, Endre och Sjonhem. Denna grupp måste alltså ligga inom Byzantios' gotländska tid, och denna måste, säger "Steinmeister", ha börjat först efter 1145, alltså c. 1150, eftersom de former i Lunds domkyrka, som Byzantios ansluter till, skulle tillhöra tiden för Lunds domkyrkas invigning 1145 eller ock tiden närmast därefter (s. 71—106). Byzantios viktigaste element äro nämligen fullt representerade i domkyrkans norra huvudportal, och denna borde, fortsätter "Steinmeister", ha varit färdig, då domkyrkan 1145 invigdes. Detta raisonnement bygger på Rydbecks arbete "Lunds domkyrkas byggnadshistoria" av 1915, där det i den tyska sammanfattningen (s. 302) heter: "Der Aufenthalt (Bischoff) Hermans in Lund dürfte in die Zeit der Gewölbeauführung und der Vollendung desjenigen Kirchenteiles fallen, der östlich von einer Linie etwas westlich von den jetzigen Schiffseingängen liegt. Hier kann man sich einen vorläufigen Abschluss der Kirche denken, und es ist anzunehmen, dass diese Partie bei der feierliche Einweihung der Kirche — 1145 — vollständig fertig war." Rydbeck tycktes tendera till att lägga portalernas dekorering sent, kanske t. o. m. 1145, eftersom han s. 303 sade, att de synas vara gjorda först efter den byggmästarens död, som ledde det i sina väsentliga delar 1145 avslutade partiet. Hur som helst kunde jag icke ur Rydbecks sistnämnda arbete vinna ett äldre datum än 1145 åt den för Byzantios viktiga nordliga huvud-portalen. Alltså kunde Hegwalds Byzantios-färgade produktion icke ha börjat förrän c. 1150. Och då i genomsnitt varje konstnär kan tänkas verksam en mansålder, kom totalverksamhetstiden för Hegwald att bli c. 1125—1160. Att ett av verken i den Byzantios-influerade gruppen — Endre-funten — enligt det

nyss om sigillet sagda kan dateras till c. 115, medförde icke med nödvändighet en ändring i detta, endast en *möjlighet* till 10 års förskjutning bakåt. Men i denna bevisföring ligger en svag punkt: den sista gruppen av produktionen, just det som skulle befinna sig hitom 1150 och vara influerat av Byzantios, kan knappast räknas till Hegwalds personliga verk. En så kraftig konstnärssjäl skulle näppeligen på gamla dagar låtit så starkt stämma om sig av en nykomling. Det är troligare, att Hegwaldr var död c. 1145 och att det var en ung, mindre motståndskraftig arvtagare till verkstaden, som föll ett offer för Byzantios-stilens lockelser. I själva verket finnes det också en bestämd punkt i Hegwalds "oeuvre", såsom det upplagts i "Steinmeister", som synes angiva, att den gamle kämpan gått bort, innan Byzantios-inflytandet började. Det är Viklau-funten, som visserligen är hop-satt av Hegwalds element, men som i sin småaktigare figurstil förnekar den gamles kraftlynne, utan att ännu äga Byzantios' positiva nyheter. Den levande Hegwalds "mansålder" skulle alltså kunna räknas 35 år bakåt från 1145, alltså 1110—1145. Han borde alltså vara född på 1000-talet, och det vore icke alldeles uteslutet, att något av hans verk tillhörde detta på konstnärer fattiga sekel. Strikt räknat, efter det mansåldersmått, som jag begagnat i mina kronologiska beräkningar i "Steinmeister" och "Kirchen Gotlands", skulle vi emellertid, som sagt, erhålla c. 1110 och c. 1145 som gränsdata. Vi erinrade nyss, att 1150 vore antagligt som år för Byzantios' begynnande influens. Och om vi med siffror vilja markera det intermedium i verkstaden, då Hegwaldr var död och Byzantios ännu icke begynnt inverka och Viklau-funten höggs, skulle dessa siffror lyda 1145—1150. Med bibehållande av den Rydbeckska grunden från 1915 ha vi alltså vunnit en trovärdigare uppfattning av Hegwalds personlighet och en retrodatering av hans debut *på 15 år*.

Sedermera har emellertid, som ovan sagts, Lunds domkyrkas historia ytterligare behandlats. Dess främste kännare, Rydbeck, skriver nu: (Lunds domkyrkas byggnadshistoria, Lund 1923, s. 84) "ej blott den östra delen av kyrkan, utan hela byggnaden

med undantag av tornkomplexet stod färdig vid invigningen 1145". Detta på många starka skäl och nya sakfynd grundade uttalande flyttar själva origo för tidsbestämningen i hela den Baltiska Nordens 1100-tal med tjugo år. Var hela kyrkan byggd 1145, då kunna delar, vari Byzantios deltagit och lärt, stått färdiga årtionden tidigare. Vilka äro dessa delar? Först lunetterna över norra portalen (bevarade i teckning från tiden före restaureringen), som likna Byzantios' djurreliefer i rundbågsfriser på Gotlandskyrkorna, vidare alla draklejon av Rydbeck's "typ II" — som alla äro äldre och större bröder till Byzantios-funtarnes drakhuvuden — nämligen nordvästra baldakinen i transeptet och södra sidoskeppet samt i norra, stora portalen, både inre och yttre sidan. Samtliga intaga (enl. Rydbeck 1923) kronologiskt en *mittemellanställning* i överkyrkans dekorerings. Kryptnedgångarne och sydportalen äro denna dekorerings älsta grupp, kapital m. m. i västra delen utgöra dess yngsta del — mitt emellan dessa ligger den med Byzantios sammanhängande gruppen. Var? Myntfynd från början av konung Nils' regering (1103—1134, Rydbeck s. 86) i sydportalens grund giva en fingervisning om att vi ha rätt att gå långt tillbaka i tiden för att datera denna och dit hörande, nyss "älsta" kallade skikt i överkyrkan — förmodligen c. 1110. Nordportalen och andra Byzantios-artade delar synas alltså tillkomna mitt emellan c. 1110 och hela kyrkans invigningsår (1145—46) m. a. o. c. 1125 å 30. Denna schematiska (och alltså givetvis anfäktbara) räkning ger oss möjlighet att införa Byzantios på den gotländska skådebanan redan kort efter c. 1125—30 — alljämt i schematisk beräkning —. Här skulle alltså Hegwalds sortie redan vara gjord, och hans mansålder bör då beräknas till c. 1095 —c. 1130. Hans efterlämnade firmas produktion — om vi så få uttrycka oss — skulle då ligga efter c. 1130. Först ett intermedium av en odeciderad verkstadsstil — Viklau-funtens — åt vilken vi, följande vårt nyss givna förslag, tilldela ett lustrum. Efter 1135 skulle då den av Byzantios influerade f. d. hegwaldska verkstaden arbeta. Märk, att detta datum för Viklau är förenligt med Måle's refererade åsikt om Marie-krönings-motivets uppkomst,

men dock uppseendeväckande tidigt, det måste erkännas. Vidare ger oss den ovan diskuterade kostymdateringen på Endre-funten upplysning om att den gamla firman fortlevat åtminstone till c. 1150.

Hegwalds-stilen får härigenom en mera naturlig kronologisk anslutning dels till 1000-talets runstensornamentik, i vars linjer ju hans älsta lejon inspänts, dels till det ottoniska Tyskland, vars miniatyrmålningar visats äga samband med den gotländska mästaren, dels ock till Winchester-skolans ikonografi, som förklarar mycket av hans egendomliga kompositioner i Kristi barn-domshistoria.

Resultatet av denna första revision är alltså en reglering av Hegwalds-verkstadens slutdatum från c. 1160 till c. 1150 och av dess begynnelse-datum från c. 1125 till c. 1095. Den levande mästaren Hegwald skulle ha verkat c. 1095—c. 1130, hans efterlämnade atelier c. 1130—e. 1150.

Jan.—mars 1925.

---

#### ZUSAMMENFASSUNG:

*Johnny Roosval. Prüfung gotländischer Datierungen. (S. 97).*

In "Steinmeister Gotlands" (1918) und Kirchen Gotlands" (1911) hat der Verfasser ein System der gotländischen Mittelalterlichen Kunst von zirka 1125 bis 1360 gebracht. Die Forschungen der letzten Jahrzehnten haben ihn aber dazu veranlasst eine leichte Revision vorzunehmen. Die alten Daten sind im allgemeinen um 10—20 Jahre zu früh angesetzt.

Die Tätigkeit des Bildhauers Hegwald, die der Verf. früher zwischen 1125—1160 verlegt hatte, wird jetzt zirka in die Jahre 1095—1130 zurück verschoben, und dies aus ikonographischen- und kostumhistorischen Gründen. Hierzu kommt noch die von Prof. Rydbeck gemachte Neudatierung von Lund's Domkirche, die mit Ausnahme des Turmkomplexes 1145 fertiggestellt war. Hier wirkte der sogen. Byzantios-Meister ehe er nach Gotland kam und Hegwald's Schule beeinflusste. Letzteres geschah wohl ungefähr 1125—1130. Die postume Werkstätte Hegwalds bestand zirka von 1130—1150.

---